

TÜRK DESTANLARINDA ALLAH'IN İSİM VE SIFATLARI* NAMES AND ATTRIBUTES OF ALLAH IN TURKISH EPICS

Yusuf Kenan BEZGİN

Arş. Gör., Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı,
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,
Sivas/Türkiye.

Research Assistant, Turkish Language and Literature,
Turkish Folk Literature, Sivas Cumhuriyet University,
Sivas/Türkiye.

ybezgin@cumhuriyet.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9104-6930

Makale bilgisi | Article Information

DOI: 10.47994/usbad.1227406

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 31.12.2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 08.04.2023

Yayın Tarihi / Date Published: 20.04.2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Nisan / April

Bu Makaleye Atıf İçin / To Cite This Article: Bezgin, Y. K. (2023). Türk Destanlarında Allah'ın İsim ve Sıfatları. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 5(11), 88-105.

İntihal: Bu makale intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

İletişim: Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbad>
mail: usbaddergi@gmail.com

* Bu makale, hazırlanmakta olan doktora tez çalışmasının ikinci bölümünden üretilmiştir.

Öz: Dinler, her ne kadar birbirinden farklı görünseler de temelde onların birleştikleri ortak bir nokta vardır. O da insanın bağ kuracağı varlık ya da varlıklara "inanma" isteğinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla insanın herhangi bir yaratıcı güce inanma isteği sonradan öğrenilmiş bir hadise değil fitratında mevcut olan bir kavramdır. Bilindiği gibi Türkler, İslam dinini tam olarak benimsemeden evvel buldukları coğrafyalara bağlı olarak çeşitli dinlerin etkisi altında kalmışlardır. Bu etki onların dinî inanışları, evrene dair düşünceleri ve sözlü kültür ürünleri üzerinde dönem dönem birtakım izler dahi bırakmıştır. Ancak etkisi altında kaldıkları hatta benimsedikleri dinlerde bile tek bir yaratıcıyı yani Tanrı'yı merkeze almışlardır. Genel bir ifade ile İslamiyet'e geçişlerinde de (IX. yy.) bu tek Tanrı inancının en temel etken olduğu söylenebilir. Tek Tanrı'nın birliğine olan vurgu ise İslam dininin özünü oluşturmaktadır. Her şeyden önce Kur'ân-ı Kerîm' de yer alan Allah'ın isim ve sıfatları, O'nun varlığından ve tek oluşundan bahseder. Tüm isim ve sıfatlar O'nu niteler. Dolayısıyla tüm peygamberler, tevhit tebliğiyle/mesajıyla gelmişlerdir (Enbiyâ, 21/25). Bu nokta da Kur'ân bir mesajdır ve mesajda kitabın nihâî anlamı olan tevhitir. Bu çalışmada, Allah'ın isim ve sıfatlarından yola çıkılarak Türk destanlarında tevhit inancına dair birtakım çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, İslam, Tevhit ve Türk Destanları

Abstract: Although religions may seem different from each other, there is one common point in which they are basically united. It is nothing more than a person's desire to "believe" in the being or entities that he will connect with. Therefore, a person's desire to believe in any creative power is not a learned event, but a concept that exists in his nature. As it is known, Turks have been under the influence of various religions depending on the geographies they have been in before they fully adopted the religion of Islam. This effect has even left some traces on their religious beliefs, thoughts about the universe and oral culture products from time to time. However, even in the religions they have been under the influence of and even in the ones they have adopted, they have taken one creator, God, into the center. In a general expression, also in their conversion to Islam (IX. century.) it can be said that this belief in one God is the most basic factor. The emphasis on the unity of the One God is to form the essence of the Islamic religion. First of all, the names and attributes of Allah contained in the Noble Qur'an speak of His existence and uniqueness. All nouns and adjectives qualify Him. Therefore, all the prophets came with the message of monotheism (Anbiya, 21/25). This point is also a message of the Qur'an, and in the message is monotheism, which is the ultimate meaning of the book. In this study, it has been tried to draw some inferences about the belief in monotheism in Turkish epics based on the names and attributes of Allah.

Key Words: Religion, Islam, Monotheism and Turkish Epic

Giriş

İnsanlığın dinî tarihini bir bütün olarak ele aldığımızda tanrı veya tanrıçaların toplandığı çok tanrılı bir yapıya sahip olan birtakım eski dinlerden (antik Yunan, Roma vb.) hareketle çok tanrıçılıktan tek tanrıçılığa doğru bir geçişin söz konusu olabileceğini savunan pozitivist düşüncenin aksine insanoğlunun yaratıldığı ilk günden itibaren tevhide tecrübe ettiğini dolayısıyla da tek tanrı inancının zamanla çok tanrılı bir inanç sistemine dönüştüğünü (Aydın ve Ar, 2016: 6) ve bu dönüşümün çoğu zaman dinî inanç ve ritüellerle iç içe geçtiğini (Köse, 2022: 50) hem Kur'ân hem de yapılan ilmî çalışmalardan yola çıkarak söyleyebiliriz. Konuyla ilgili yapılan bazı ilmî çalışmalara dipnotta değinirken¹ biz, Kur'ân-ı

¹ "XIX. yüzyılda Afrika ve Okyanusya yerlilerinin inanç sistemleri üzerine yapılan ilk araştırmalardan elde edilen bilgilerden hareketle ilk dinin animizm ya da totemizm olduğu şeklindeki görüş, birtakım sosyolog ve antropologlar tarafından benimsenmeye başlamıştır. Buna karşılık ilkel topluluklar üzerinde araştırma yapan Andrew Lang ve Wilhelm Schdmit, kendi dönemlerinde birer istisna olarak ilk dinin tek tanrıçılık olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu konuda en kapsamlı araştırmayı Kenyalı Anglikan rahibi bir ilahiyatçı ve filozof olan John Samuel Mbiti gerçekleştirmiştir. Hristiyan çevrelerde Afrikalı ilkel

Kerîm'i göz önünde bulundurarak Allah'ın isim ve sıfatlarını, "*Türk milletinin mefkuresini ve düşüncelerini bir yerde toplayan destanlarda*" (Togan, 1931: 3) aramak niyetindeyiz. Çıkış noktamız Kur'ân-ı Kerîm'dir çünkü Allah'ın Kur'ân'da yer alan isim ve sıfatları, gerçekliğin mahiyetini aramada ve onu idrak edebilmede sonu gelmez bir kaynak sağlamaktadır. Dolayısıyla bu noktada Kur'ân'ın nihaî anlamını tevhidin oluşturduğunu ifade etmek mümkündür.

Bir yaratıcı söz konusu olduğunda mesele, onun gerçek zatının ne olduğu sorusuna ve yaratıcıyı âlemdeki her şeyden ayıran niteliğinin neler olduğuna dönüşür? Bu soruya verilebilecek en basit cevap, âlemdeki her şeyin ona ait olduğu ve onun hiçbir şeye benzemediğidir. Bu cevaba da bizzat Kur'ân'ın "*Allah, kendisinden başka ilah olmayandır. En güzel isimler yalnızca O'nundur.*" (Tâ-Hâ, 20/8) âyetinden ulaşılabilir. Dikkat edilecek olursa âyetin belirttiği bu ifade, yaratıcının varlığına işaret eder. Yani Allah'ın her bir ismi, O'nun varlığına yapılan vurgudur.

Kur'ân Allah'ı tanımlarken "nefy" ve "isbat" yöntemini kullanır. Nefy ve isbat yönteminin en belîğ ifadesi "kelime-i tevhid"dir. Allah'ın birliğinden bahseden ve çoğu Mekke'de inmiş olan âyetler, doğrudan tevhidi telkin edenler veya şirki reddedenler olmak üzere iki grup hâlinde düşünülebilir. Dolayısıyla son ilahî kitapta Allah'ın birliği, daha çok "vâhid", "ehad" ve "vahde" kelimeleriyle ifade edilmiştir (Sarıkaya, 2015: 93). Birliği en açık şekilde ifade eden sûre ise "Vâhid" ve "Ehad" kavramlarıyla "İhlâs Sûresi"dir.

İslam tasavvurunda ise tevhit, "ulûhiyyette tevhit" ve "rubûbiyyette tevhit" olmak üzere iki şekilde ele alınmıştır. Ulûhiyyette tevhit, bir olanın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde tek ve eşsiz olması demektir. Zâtta tevhit Allah'ı tek ve yegâne kabul etmek, sıfatlarda tevhit Yaratıcının zâtına nispet edilen bir mânadır. Fiillerde tevhit ise Allah'ın âleme yönelik tasarruflarını ifade eder; âlemleri var eden, geliştiren ve bu eylemleri her an değiştiren Allah'tır. Rubûbiyyette tevhit ise her şeyin sahibi olan Allah'tan başkasına tapmamak anlamındadır. Kalp ile Allah'ı sevmek ve bunu davranışlarıyla ortaya koymaktır ki bu aynı zamanda amelî tevhide karşılıktır (Özler, 2012: 19). Bu noktada İslam'da iman tevhibi, tevhit de ibadeti önceler diyebiliriz. Allah'ın varlığına olan iman yani tevhit düşüncesi, genellikle fitrat terimiyle ifade edilir ki bu terim yaygın olarak "aslî tabiat" ya da "doğuştan gelen yatkınlık" olarak tercüme edilir. Kur'ân burada tevhibi, insanlara yaratıldıklarında verilen tabiatla bağlantılı kılmaktadır. Yani insan olmakla onlar emaneti kabul etmiş Elest Ahdi'ne girmiştir² (Murata ve

toplumların dinleri hakkındaki önyargılara şahit olması üzerine, o toplumların bir mensubu bir diğer ifadeyle içerden biri olarak kendi gerçeklerini tanıtmak amacıyla 300'ün üzerinde ilkel toplumun dinî inancını kapsamlı bir şekilde ortaya koyan bir araştırma yapmıştır. Her ne kadar Mbiti'nin konuyu katı Hristiyan bakışıyla ele aldığı eleştirisi yapılsa da derleyip sunduğu bilgiler son derece önemlidir. Bu çalışma sayesinde ilkel dinler hakkında daha ayrıntılı bilgiler elde edilmiş ve ilkel dinlerle ilgili yaklaşımlar da ağırlık, tek tanrıçılığa doğru kaymıştır." (Mbiti, 1990 akt. Taşdelen, 2019: 409). Ayrıca bk. (Tanyu, 1984; Ngolade, 1990: 125-190).

²"Hani Rabbin Âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini izhar etmişti de kendilerini kendilerine tanık tutarak ben, Rabbiniz değil miyim demişti; onlar da evet, tanımız, Rabbimizsin demişlerdi. Bu da kıyamet günü bizim bundan haberimiz yoktu dememeniz. Yahut da ancak atalarımız şirk koştu önce ve biz onlardan sonra gelmiş bir soyuz; bizi de o boş ve asılsız işlerde

Chittick, 2012: 219). Hz. Peygamber de fitrat terimini bir hadisinde kullanarak her çocuğun fitrata göre doğduğunu ifade etmiştir: "*Her doğan fitrat üzere doğar. Anası ve babası onu ya Yahûdî ya Hristiyan veya Mecûsî yaparlar*" (İbn Kesir Tefsiri IX, 1985: 4707). Bu hadis, doğuştan gelen fitratın İslam'la bir olduğunu dile getirir. Emanet ve Elest Ahdi'nden dolayı insanlar, dünyaya tevhit hakikatini tanıyarak gelirler (Murata ve Chittick, 2012: 220).

Tevhidin mahiyetine ilişkin çok şey söylenebilir. Hatta İslam âlimlerinin konu hakkındaki çeşitli görüşlerine yer verilebilir, birtakım çıkarımlar dâhi yapılabilir³ ancak bu noktalara değinmek, çalışmamızı esas amacından uzaklaştıracaktır. Dolayısıyla bizim buradaki asıl gayemiz bir teslimiyet göstergesi olarak Allah'ın isim ve sıfatlarının Türk destanlarında nasıl yer aldığını inceleyerek Allah'ın varlığının, birliğinin, isim ve sıfatlarının hangi maksada yönelik kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle Türk kültürünün kodlarını taşıyan destanların mahiyetine de değinmeyerek, yerli ve yabancı literatürdeki tanımlarıyla birlikte genel bir değerlendirmenin yapıldığı çalışmaya⁴ okuyucuyu yönlendirmeyi uygun bularak doğrudan çalışma konumuza geçmek istiyoruz.

1. Allah'ın İsim ve Sıfatları

Allah'ın isim ve sıfatları, O'nun mahiyetine nispet edilen kavramlardır. İnanan insanlar arasında saygı hissi uyandıran bu kavramlar, Allah hakkında üstünlüğü ve aşkınlığı ifade eder (Karagöz, 2010: 15). İsmi'nin çoğulu olan "Esmâ" ile en güzel anlamındaki "Hüsnâ" kelimelerinden oluşan "Esmâ-i hüsnâ", Farsça bir terkip olup İslâmî bir terim olarak sadece Allah'ın isimleri kastedilmiştir (Öztürk, 2019: 28). Esmâ-i hüsnâ, içinde terim olarak daha çok doksan dokuz ismi içerir ve halk arasında bu doksan dokuz isim anılır.

Dört büyük kitabın sonuncusu olan Kur'ân-ı Kerîm'de Esmâ-i hüsnâ tabiri, dört âyette geçmektedir:

"O Allah, yaratandır, var edip olgunlaştırandır, suret verendir, onundur bütün güzel adlar; tenzih eder onu ne varsa göklerde ve ne varsa yeryüzünde ve odur üstün, hüküm ve hikmet sahibi" (Haşr, 59/24).

"Allah, kendisinden başka ilah olmayandır. En iyi isimler yalnızca O'nundur" (Tâ Hâ, 20/8).

"Hâlbuki Allah'ındır en güzel isimler (Esmâ-i hüsnâ) onun için siz ona onlarla çağırın ve onun isimlerinde sapıklık eden mülhitleri bırakın, yarın onlar yaptıklarının cezasını çecekler" (A'raf, 7/180).

"İster Allah diye çağırın ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın en iyi isimler O'nundur..." (İsra, 17/110).

bulunanların amelleri yüzünden helak mı edeceksin gibi bir söz söylememeniz içindi" (Â'râf, 7/172-173). Bu ve sonraki âyetlerin mealleri <https://www.kuranmeali.com> adresinden alınmıştır.

³ Bk. (Sarıkaya, 2015).

⁴ (Karasoy, 1991: 37-42).

1.1. Allah

Gönderdiği peygamberleri ve kitapları sayesinde varlığını bildiğimiz Allah, İslamiyet öncesi bozkır Türk topluluğunun inanç sisteminde "Tengri" (Tanrı) "...yaratıcı ve mutlak hüküm sahibi bir varlık olarak düşünölmüş, yüceliğini belirtmek maksadıyla "semavî" olarak nitelendirilmiş ve genellikle Gök Tanrı olarak anılmıştır" (Topaloğlu, 1989: 473). Özellikle eski Türk inanç sisteminin sözlü ve yazılı kaynaklarından kayda geçmiş olan ve Türklerin sosyal hayatlarında önemli bir yer teşkil eden eski Türk telakkisine ait "Tengri-Bayat, Umay, Çalap, kut, ıduk, yer-su, yuğ" gibi kavramların, aradan geçen yüzyıllara rağmen Divanu Lügati't Türk, "Dede Korkut" ve "Kutadgu Bilig" gibi eserlerde görülmesi, bu inancın Türk kültür hayatına nasıl nüfuz ettiğini ortaya koymaktadır.

Türklerin tek tanrıya dayalı inanç sisteminin, İslam dini ile yakınlık kurmalarında ve kısa zamanda kabul edip benimsemelerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak tek Tanrı düşüncesiyle birlikte tabiatın bütün yönü de kutsal sayılmıştır ve bu anlayış içerisinde evrenle ilgili olan görüşleri şekillenmiştir. Dinin anlamını Tanrı kavramı ve sıfatları, onun doğa ve insan üzerindeki müdahalesi, kavramın dinî düşünce sistemi içindeki insan hayatına olan yönlendirici sıfatından kaynaklanmaktadır. Hayatın her alanına Tanrı'nın sıfatı yüklenmeye çalışılmıştır. Bu yüzden insan, Tanrı rızasını ve hoşnutluğunu kazanmak adına O'nun vasıflarına ulaşmayı arzulamıştır (Aksoy, 2018: 278). İslamiyet'in kabulü ile birlikte iman etmenin ilk şartı olan Allah'ın varlığına ve birliğine olan inancın benimsenmesi daha kolay olmuştur. Öyle ki bu durum taramış olduğumuz destan metinlerinde de tespit edilmiş inancın gereği olarak sadece bir olana sığınma, ondan yardım isteme, onun varlığına ve teklğine vurgu yapma şeklinde kendini göstermiştir.

Allah'ın isim ve sıfatları gerek vahiy yoluyla sözlü olarak gerekse doğal bir şekilde âyet ve işaretler aracılığıyla Allah'ın kendisini yarattıklarına haberdar ettiği nitelikleridir (Murata ve Chittick, 2012: 145). Dolayısıyla tüm isim ve sıfatları tevhide delalet eder. Örneğin İslam medeniyeti çevresine yeni girmiş olan Türklerin ilk yıllarının en önemli eseri olan "Kutadgu Bilig"de tevhit vurgusunu daha eserin giriş kısmından itibaren takip etmek mümkündür:

"Bayat atı birle sözüğ başladım / törütgen égidgen keçürgen idim.

(Yaratan, yetiştiren ve göçüren Rabbi'im Kadim Tanrı'nın adı ile söze başladım.)

Aya bir birikmez saña bir ağın / kamuğ aşnunda sen öñdün kéđin" (Çağbayır, 2021: 102).

(Ey bir olan Tanrı, sana hiçbir şey ortak olamaz. Başta her şeyden öncesin. Önce ve sonra Sen'sin.)

Örnek destanlarımızda yer alan kahramanların, doğumundan ölümüne kadar olan süreçte başlarına gelen olumlu veya olumsuz durumlar, Allah'ın takdiri olarak kabul edilir. Bütün dualarda evvela muhatap bir olan Allah'tır.

O'na sığınılır, O'ndan yardım istenilir ve yüceliğine sıklıkla vurgu yapılır. Örneğin Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz'un oğullarının adı "Gök, Dağ, Deniz ve Gün, Ay, Yıldız" olarak geçmektedir. Gök'ün diğer doğa unsurlarıyla birlikte anılması, ifadenin yaratıcı olan Tanrı manasına geldiğini göstermez (Aksoy, 2018: 277) çünkü Oğuz, topraklarını çocukları arasında paylaştırırken yaptığı seferleri Tanrısına eda edilmiş bir borç olarak gösterir. Dolayısıyla Oğuz'un "Gök Tanrı'ya borcumu ödedim" demesiyle "gök" kelimesi, Tanrı'nın yüceliğine yapılan bir telmihtir (Tanyu, 1980: 38). Bunun dışında Allah'ın birliğine en güzel vurgu, Reşideddin Oğuznâmesi'nde yapılmaktadır. Destanda, evlilik çağı gelen Oğuz Kağan, amcası Küz-Han ve Kür-Han'ın kızını, bir olan Tanrı'ya iman etmedikleri için almaz. Ayrıca iman etmediği için de babasını tahtından eder (Togan, 1982: 18-19) ki bu, tevhide yönelik tutumu gösterir.

Kur'ân-ı Kerim'de, Allah'a hangi durumlarda sığınılacağı konusunda çeşitli ayetlerin yer aldığı görülmektedir. Allah'a sığınmak şeytana karşı (A'râf, 7/200) olacağı gibi kişiyi kendi iradesi dışında kötülüğe davet eden insana karşı da olabilmektedir.⁵ Kur'ân-ı Kerim'de (Felâk, 113/1-5) suresinde ise insanın çeşitli durumlarda karşılaşacağı kötülüklerden Rabbine sığınması istenir. Bu sığınma, İslamiyet'i kabul eden Türklerin doğrudan günlük hayatlarına yansıdığı gibi destanlarımıza da yansımıştır. Örneğin Köroğlu ve Battalgazi destanlarında bu sığınmanın izleri açıkça görülmektedir:

"... Sana **siğınak** düşmüşüm yola/Çekdiceğim ah u zara gel yetiş" (Kaplan vd., 1973: 172).

"Hak Sübhane ve tealiye **siğınıp** o tarafa yürüyelim" (Demir ve Erdem, 2006: 172).

Kırgızların en eski destanlarından biri olan "Er Töştük", "Kız Jibek" ve "Manas" destanında, her şeyin Allah'tan geldiğine "...De ki: Hepsi Allah'tandır." (Nisâ, 4/78) ve bu durum karşısında elden bir şeyin gelmediğine vurgu yapılarak Allah'ın tek hüküm sahibi olduğuna dikkat çekilir:

"Toñkoyup ketse kayran can/**Kudaydın** kılğan işine/Kötörböskö çaara cok." (Yeşildal, 2015: 471).

(Giderse kıymetli can/Allah'ın emrine/Katlanmaktan başka çare yok).

"Jaman, jaksı bolsada/**Allanıñ** bolar émiri" (Gumarova ve Smirnova, 2012: 27).

(İyi de kötü de olsa/Allah'ın emridir).

"**Kuday** salgan acaldan/Kutulgan cürgön ekensiñ" (Akmataliyev vd., 2007: 295).

(Allah'ın gönderdiği ecelden/Kurtulacağını mı düşünüyorsun).

⁵"Hz. Yusuf'un evinde bulunduğu kadın, (Züleyha) ondan murat almak istedi de kapıları sınıksız kapattı ve hadi dedi, beri gel. O, Allah'a sığınırım dedi; şüphe yok ki kocan, benim efendimdir ve şüphe yok ki zulmedenler, asla kurtulamaz, muradına eremez." (Yûsuf, 12/23).

Allah'ın varlığı, birliği ve kudreti gibi özelliklerine işaret eden bu âyeti, "Dede Korkut" destanının "Begil Oğlu Emren, Uşun Koca Oğlu Segrek, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy, Kazan Beğ Oğlu Uruzun Tutsak Olduğu ve Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boy"unda da görmek mümkündür:

"Yücelerden yücesin yüce **Tañrı**/Kimse bilmez niçesin görklü **Tañrı**" (Ergin, 2021: 224).

"Karañu dün içinde yol azsam umum **Allah**" (Ergin, 2021: 232)

"Ağız açup bir **Allah**'ıñ adını kim adamaz" (Ekici, 2019: 33).

"Aman mere kâfir aman/**Tañrınıñ** birliğine yokdur güman" (Ergin, 2021: 168).

"Dede Korkut" destanlarından özellikle "Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu"nun soylama kısmında Allah'ın birliği hakkında kullanılan "Aziz **Tañrı**/ Sen anadan **toğmaduñ**/ Sen atadan **olmaduñ**" (Ergin, 2021: 204) ifadesi ile Manas Destanı'nda geçen "...Yaratan **tek Allah'tır**/Varlığını bil, yanılma Doğurdu deme babasız/Doğuracak anne yok..." (Akmataliyev vd., 2007: 165) ifadeleri dikkat çekmektedir. Bu söylevler, Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın bir oluşunu, doğuramaz ve doğmamış (İhlâs 12/3) olduğunu anlatan İhlâs suresine denk gelmektedir ki bu telakki, İslamiyet'i henüz tam manasıyla benimsememiş olan Türklerin, Allah'ın varlığının bir başlangıcının olmadığını bildiklerini göstermektedir.

1.2. Kadir

Sözlükte "tükenmez kudret sahibi, ölçü ve biçim veren" (Devellioğlu, 2012: 551) anlamına gelen "el Kâdir" ismi, Kur'ân'ın pek çok âyetinde geçmektedir (Karagöz, 2010: 157-158). Söz konusu âyetlerde Yaratıcının, yerlerin ve göklerin benzerini yaratmaya (İsra, 17/99; Yasin, 36/81), ölüleri diriltmeye, ölen insanın değil kemiklerini, parmak uçlarını bile düzüp iade etmeye (Kıyâme, 75/4), gücünün yettiğini yani Kâdir'den başka kudretlinin olmadığını bildirilmektedir.

İsmin destanlarımızdaki kullanımına geçecek olursak destanlarımızda yer alan kahramanların başlarına türlü belalar geldiğinde, bir işin başarı ile sonuçlanması istenildiğinde ya da dua olarak Allah'ın "Kâdir" isminin tercih edildiği görülmektedir ve ismin örnekleri, aşağıdaki gibidir:

"Dirse Han Oğlu Buğaç Han"ın anlatıldığı boyda Dede Korkut'un boy boylayıp soy soyladığı kısımda: "**kâdir** Tañrı seni nâmerde muhtac eylesün hanum hey" (Ergin, 2021: 103, 112) şeklinde Korkut'un dua ettiği görülmektedir.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy'dan:

"Ağzuñ **qurısun çoban**, dilüñ **çürisün çoban**, **kâdir** senüñ **alnuña kada yazsun çoban...**/Kara Dere ağzında **kâdir** viren...Kara Göne çapar yetti" (Ergin, 2021: 103, 112).

Kam Pürenüñ Oğlu Bamsı Beyrek Boy'undan:

"... **ķādir** Allāh ađ alnına ķada yazmış" (Ergin, 2021: 125).

Kazan Beğ Oğlu Uruzun Tutsak Olduğu Boy'dan:

"Sen esen ol anam esen olsun/Menden yigrek **ķādir** size oğul vire" (Ergin, 2021: 170).

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boy'undan:

"Yir şanığ olsun gōk şanığ olsun/**ķādir** Tañrı şanığ olsun.../Kor isen ikimizüñ canın bile koğıl / Keremi çok **ķādir** Tañrı" (Ergin, 2021: 183,184).

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'ndan

"Birliđüñe sığındum şalabum **ķādir** Tañrı" (Ergin, 2021: 205).

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'ndan:

"Dolamaç dolamaç yollarını/**ķādir** kor ise dün ile yortam.../Gōk ile pehlü uran kal'aların/**ķādir** kor ise yapam yıkam.../Yağrınında ķalkān oynar yayasınıñ/**ķādir** kor ise başın kesem" (Ergin, 2021: 187).

Basat'ın Tepegōzü Öldürdüğu Boy'dan:

"Erlik ile ķardařuñ şanın alduñ, şalın Oğuz biglerini yükden ķurtarduñ, **ķādir** Allāh yüzüñ ađ itsün Basat" (Ergin, 2021: 215).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndan:

"**ķādir** Tanrı yol vermiş, çıkup gelmiş.../**ķādir** veren tatlu canın uyhu almış yiğit" (Ergin, 2021: 226, 231).

Salur Kazanın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğu Boy'dan:

"Dedem dēr **ķādir** Allāh sahlasuñ cānuñuzı.../...řılanında bol ni'metli, **ķādir** Tañrı gölgesi.../...iř dūřende nāmerde, **ķādir** Allāh yaha dutub yalvartmasuñ" (Ekici, 2019: 39, 73, 117).

Daniřmend-nāme" destanında Ermeni Sultanı Mihran ile savaşırken ağır yaralar alan Artuhı'nın bir kolu işlevini göremez hāle gelir ve yere dūřer. Çektiđi ağrıdan dolayı Hazreti Hazreti Hakk'a dua etmeye başlar:

"İ ālemleri yaratan **ķādir** Allāh! Cemī'i iřler saña āsāndur. Bu bī-çārenüñ dađı hāli ģazretüñe ma'lūmdur. Yā Rabbe'ī ālemīm! Bu bu bī-çāreyi bī- murād itme. İlāhī! İnāyet senden gerek" (Demir, 2020: 112).

"Saltuk-nāme" destanında ise Allah'ın Kadir isminin sonsuz kudretini sorgulayan bir kâfir kadın, şerif'den keramet gösterirse Müslüman olacağını söyler. Ancak gösterilen kerametten sonra Müslüman olmaz ve kadın ile şerif arasında şöyle bir konuşma geğer:

"Hak Ta'āla'dan korkgil, ahdından donme yohsa seni urur dağı tař eyler. Avrat eyitti: Digil beni tař eylesün göreyim eđer senüñ Tañruñ **Kādir** ise. Server anı işitti, el getürdi ağzın depretti, Emr-i Hak'la ol avrat heman tař oldı,

yire bitti!" (Ebü'l-hayr-ı Rûmî, 1988 II: 29). Allah'ın sonsuz kudret sahibi olduğuna bir vurgu da "**Kadir** Allah yaratan / Sayısızca sana mal vermiş" (Akmataliyev vd., 2007: 295) ifadesiyle, Sagınbay Orozbakoğlu varyantı olan Manas destanında yapılır.

Kız Jibek destanında Er Tölegen, evlenmek için kız aramaya heveslenir ve hizmetine beş yiğit alır. Bu sırada yiğitlerine dua eder, annesini Kâdir Huda'ya emanet eder:

"...

Bes jigit tağı aldı kızmetkerge

Erlerge jêrdem bolsın qadir qudayı

...

Tapsırdım ata-anamdı

*Jaratқан **Kadir** Kudayğa"* (Gumarova ve Smirnova, 2012: 23, 29)

Köroğlu destanının Akşehir Telli Nigâr Cengi'nin anlatıldığı bölümde Köroğlu, Abdurrahman Bey için bir name yazdırır. Nağmesinde, Akşehir'den gelen oğlu Hasan Bey'i ona emanet ettiğini ve Hasan'a sahip çıkmasını istediğini dile getirir. Hazırlıklar tamamlanır ve Köroğlu, oğlunun cebine para koyar. İşte bu noktada destan anlatıcısı araya girer ve her şeyin para olmadığını: "*gönlü gani, eli sahi olursa, hakikat hâl, Cennet kokusu o adama her vakit gelir. Çünkü Cenab-ı Hakk adildir, **kadirdir** ve zerre şeyle yargılar, affeder.*" (Kaplan vd., 1973: 135) söyler.

1.3. Gafur

Allah'ın isimlerinden biri olan "Gafur" kelimesi sözlükte "*Bir şeyi örtmek, gizlemek, ıslah etmek, bir kimseyi bağışlamak anlamındaki 'ğ-f-r' kökünden türemiştir. Ğafur ve ğaffar kelimeleri, "ğâfir" kelimesinin mübalağalı şekli olup çok affeden, çok bağışlayan*" (Karagöz, 2010: 335) anlamındadır. "Kur'ân-ı Kerîm'de ise "gafr" kökünden türemiş 234 kelime bulunmaktadır ve bu kelimelerden beş tanesi "affetmek, bağışlamak" manasında olmak üzere insana ayrılmıştır. Altmış birini muhtelif fiil kalıplarının, diğerlerini de çeşitli sıfat ve isimlerin (gâfir, gafûr, gaffâr, gufrân, mağfiret) oluşturduğu toplam 187 kelime de doğrudan Allah'a izâfe edilmiştir. Kırk iki kelime ise istiğfar kavramı etrafında şekillenmiştir ki bunlar da netice itibarıyla yine Allah'ın "gafûr" ismi ile ilgilidir (Topaloğlu; 1996: 286). Bu bağlamda Allah'ın "Gafur" ismi ile destan örneklerimizde, duada bulunmuş ve O'ndan yardım istenilmiştir. Bunun yanında Allah'a izafe edilen bu isim ile anlatı kahramanlarının ismin sahip olduğu manadan yararlanarak Allah'ı yücelttiği de görülmüştür:

Anadolu'nun fethini ve bu mücadelenin kahramanlarını anlatan "Danışmend-nâme" destanının nasihat kısmında, Allah'ın "Gafur" ismi ile: "*Yâ Kerîm ü yâ*

*Rahîm ü yâ şabûr/ Sen kabûl it bu du'âmı ey **Gafûr.***" (Demir, 2020: 359) hem dua edilmiş hem de Allah, isimleri ile yüceltilmiştir.

Türkmen destanlarından bir olan "Tulum Hoca" destanında ise Novbahar Bibi, Tulum Hoca'nın derin düşüncelere daldığını görünce sabretmesi gerektiğini, Allah'ın bir bildiğinin olduğunu ve buna razı gelmesini bir şiirle söyler:

"...

Size söyler hoca kızı Novbahar,

Bu işlere olma böyle bi-karar,

*Müşkülünü kolay edecek **Gaffar,***

Razı ol Huda'nın yaptığı işe" (Şahin, 2009: 506).

Yine Türkmen destanlarından biri olan "Ali Bey" destanında Yusuf ile Bozoğlan'ın savaş için gönderdikleri askerlerine bakarak: "*Bir adın Rahmandır, bir adın **Gaffar/ Kullarına sen olursun kaygılanan...***" (Şahin, 2009: 571) ifadeleri ile Allah'ı önce yücelttikleri sonra O'ndan yardım istedikleri görülmektedir.

1.4. Kerim

Kur'ân'da Allah Teâlâ, kemâl ifade eden sıfatlarla vasıflanmıştır. Eksiklik ve acizlik hâli belirten şeylerden de münezzehtir. Dolayısıyla Allah'ın sıfatları, sonradan vücut bulan ve bir süre sonra yok olan arzular türünden değildir. Aksine O'nun isim ve sıfatları, ezeldir, kadimdir zâtı ile mevcuttur (Sâbûnî, 1969 akt. Namlı, 2019: 266). Bu itibarla Kur'ân'da Allah'ın varlığı ile ilgili kavram ve yapılar, O'na ait isim, sıfat ve fiilleri ifade eder. Lakin Kur'ân' da "sıfat" ifadesi doğrudan geçmez sadece kelimenin mastar hâli olarak "vasıf" tek bir yerde zikredilir (En'âm, 6/139). "وَصَفَّهُمْ" va-sa-fe" nin müzari(geniş) formu ise on üç yerde anılmakla birlikte on yerde, Allah'a dayandırılmaması gereken niteliklere vurgu yapılmıştır (Akdemir, 2020: 1589). Allah'ın isim ve sıfatlarının geçtiği âyetlerdeki temel vurgu, O'nun ulûhiyyet ve rubûbiyyet sahibi olduğunun bilinmesi üzerinedir. Zira kanaatimize göre de Allah'ı bilmemizi sağlayan O'nun isim ve sıfatlarıdır.

Kerîm: Cömert, ulu, büyük, yarattıklarına karşılıksız nimet veren, başta bulunan, tövbe edenleri affeden, günahları ve kusurları örten, ihsânı bol ve devamlı olan, işleri övülmeye layık olan, şeref ve fazilet sahibi, eksikliklerden münezzehtir olan (Karagöz, 2010: 263; Devellioğlu, 2012: 586) anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın sıfatı olarak "*Ey insan! **Kerîm** Rabb'ine karşı seni aldatan nedir*" (İnfitâr, 82/6) ve "*Nankörlük edene gelince hiç şüphe yok ki Rabbim, kullarından müstağnidir, onlara karşı lütuf ve **kerem** sahibidir.*" (Neml, 27/40) iki âyette geçmektedir. Her iki âyette, insanın Allah'a karşı isyan ve nankörlük durumunda Allah'ın kerem vasfının zikredildiği görülmektedir. (Karagöz, 2010: 264). Özellikle Türklerin günlük sosyal hayatlarında (Allah, Kerim'dir) ifadesini çok sık kullanması ve bu ismin, bir anlatı türü olan destanlarda da görülmesi, Allah'ın Kerîm isminin Türk kültür hayatındaki önemini

ortaya koymaktadır. Örneğin Dede Korkut Destanı'nda Duha Koca Oğlu Deli Dumrul'un anlatıldığı boyda bir bağışlanma isteği görülmektedir. Buna göre destanda Deli Dumrul, Azrail hakkında söylediği sözlerden dolayı Allah'ı kızdırır. Azrail'in canını almak için geldiği vakit yaptığı hatayı anlayan Dumrul, Allah'ın Kerem ismi ile "*Kor isen ikimizüñ canın bile çoğıl/Keremi çok kâdir Tañrı.*" (Ergin, 2021: 183, 184) tövbe ederek O'ndan af diler.

"Danışmend-nâme" destanının ise birçok yerinde Allah'ın Kerim isminin tüm manaları kullanılarak Allah'tan yardım istenilmiştir. Örneğin düşmanın çokluğundan ve zorlu oluşundan dolayı "*Ey Kerim mü'minlere senden meded*" şeklinde dua edilirken "*Dir Resül aña kayırma yime ğam/Göresin Kerim niçe kıılır kerem*" (Demir, 2020: 260, 305) ifadesi ile Kerim olanın ihsanın bol ve devamlı olduğuna dikkat çekilir.

"Saltuk-nâme" destanında da çölde susuz kalan Saltuk, "*Ben za'îf kulcugaza dahı viresin, keremüñden ne eksile.*" (Ebü'l-hayr-ı Rûmî, 1990 III: 53) diye elini taşa vurarak Allah'tan su ister ve vereceği suyun Kerem sahibi olandan bir şey eksiltmeyeceğini dile getirir. Ayrıca Saltuk'un duasında Hz. Musa'nın "su" kıssasını anması da edilen duanın sonucuna daha çabuk ulaşması amacına yöneliktir.

1.5. Settar

Allah'ın her bir isminin hükmü vardır ve bu isimler, kendilerini tecelli etmek isterler. Bu bağlamda "Esmâü'l-Hüsnâ'da yer alan Settar, sözlükte "örtme, kapama, gizleme" anlamlarına gelirken ıstılahta Allah'ın bir ismi olarak örten, gizleyen, kullarının günahlarını bağışlayan anlamına gelmektedir (Karagöz, 2010: 341). Kur'an-ı Kerim'de ise (Tâ-Hâ, 20/82 ve Sâd, 38/66) surelerinde "Gaffar" isminin geçtiği yerlerde Settar isminin anlamı görülmekte ve Allah'ı nitelemektedir.

Settar ismi, her ne kadar Türk toplumun sosyal yaşantısında belirgin bir şekilde görülse de ("*İsm-i Azam*" duasında Allah'ın Settar ve Kahhar isimleri birlikte anılır) sözlü kültür ortamında şekillenen ve halk anlatılarından olan destanlarımızda örneklerine yeteri kadar rastlanılmamıştır.

Dede Korkut Destanı'nında "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul'un anlatıldığı boyda, yaptığı hatadan dolayı canının bağışlanması isteyen Deli Dumrul, bu bağışlanmayı önce Azrail'den ister ancak Azrail, Dumrul'a can alıp can vermenin kendisinin değil Allah'ın elinde olduğunu ve bu nedenle affını, Allah'tan istemesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Deli Dumrul, Azrail'in kenara çekilmesi ister ve "*Baki kalan settar Tañrı*" (Ergin, 2021: 180) ifadesini duasına katarak bağışlanmak ister. Anlatıda da görüleceği üzere Settar ismi, Allah'ın Gaffar isminin manasıyla (bağışlayan) aynı anlamda kullanılmıştır.

Dede Korkut'un 13. boyu olan "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy" da ise Settar isminin sözlük karşılığı olan gizleyen, örten anlamına yer verilmiştir: "*...doğar bedirli ay, settarındān aña buyruk olmayınca gédilir mi, gédilmaq yok.*" (Ekici, 2019: 47). Benzer bir durum, "Danışmend-nâme"de de

görülmektedir. Destanda birbirlerine karşı zafer elde edemeyen Torsuvar ve Artuhi, havanın kararmasıyla savaşı sonraki güne bırakırlar. Bunun üzerine Artuhi, ellerini havaya kaldırır ve: "*Didi ey Hâfız u **Settâr** u Nâfi / Girü sensin bela vü şerre dâfi.*" (Demir, 2020: 248) şeklinde ettiği duada, bütün bela ve şerleri def eden, Settâr ismi ile örten, gizleyen, Nafi ismiyle de fayda veren Allah'tan yardım istemektedir.

1.6. Samed

Allah'ın sıfatı olarak Samed; "*her şeyin kendisine muhtaç olduğu, her isteğin merkezi, hiç eksigi, kusuru ve ihtiyacı olmayan, şanlı, adil ve güvenilir demektir.*" (Karagöz, 2010: 113). Kur'an-ı Kerim'de ise doğrudan "Samed" ismi, "*Allah, samed'dir.*" (İhlâs, 112/2) ifadesi ile İhlâs suresinde geçmektedir. Bu surenin içeriği Allah'ı nitelediği için son kutsal kitabın özü olarak da tanımlanabilir.

Kur'an'da Allah'ın kendini özellikle "*Allahu's Samed*" olarak tanıtmayı, yegâne varlığın sadece kendisi olduğunu bildirmek içindir çünkü samediyet sıfatı, nispet edinilen varlığın yetkinliğinin zirvesinde olmasını gerektirmektedir. Yarattıkları bazı açılardan samediyet özelliğine sahip olsalar bile, tam manasıyla bu özellik onlardan çok uzaktır. Zira yaratılan bir varlık ayrılmaya, parçalanmaya uygundur ve aynı zamanda başka varlıklara da muhtaç konumdadır. Allah'ın ise muhtaç olduğu hiçbir varlık yoktur. Samediyet sıfatının gerçek ve en kemal anlamı Allah için gerekli ve zorunludur (Öztürk, 2007: 58).

İhlâs suresinde yaratıcının tek oluşuna dair yapılan bu vurgu, İslamî terminolojiye ait terimlerin genellikle Türkçe karşılıklarının türetildiği "Kutadgu Bilig"de "*ay erklig uğan meñü muñsuz bayat/yaramaz seniñdin adınka bu at*" (Çağbayır, 2021: 102) ifadeleriyle karşılanırken Allah'ın doğrudan Samed ismi, "Dede Korkut", "Danışmend-nâme" ve Hz. Ali Cenknâmelerinden biri olan "Berber Kal'asında Olan Zümûr Ateşperest Cengi"nde görülmüştür.

Dede Korkut destanlarından "Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu"nda Düzmürd Kalesi'ne babasını kurtarmak için giden Yigenek, savaştan önce "*...Sen Allahu şamedsin*" (Ergin, 2021: 204) şeklinde dua ederek "Samed" olandan yardım istemektedir.

"Danışmend-nâme"de: "*İlâhî Hayy u Kayyûm u Ehad'sın/Şeriküñ yokdur Allâhü'ş şamed'sin*" (Demir, 2020: 119, 142) şeklinde edilen dua da ise Allah'ın varlığının tek oluşu, Melik Danışmend ve sonradan Müslüman olan Artuhi tarafından dile getirilmektedir.

"Berber Kal'asında Olan Zümûr Ateşperest Cengi"nde ise Hz. Ali, kâfir Zümür'ün sırtını yere vurur. Zümür, hemen tanrısı Lat-ı Menat'tan yardım ister ve Hz. Ali'ye dönerek:

"*Ey bezirgân! Toğrı söyle, ne kişisiñ? Zira Arab Ureba içinde hilebaz çok olur. Bezirgân suretinde geldiñ, bunca iş eylediñ. İmdine kişisiñ toğrı söyle. Deyü and virdi ve hem ben Lat-ı Menat'a taparım. Sen neye taparsıñ? didi. Hazret-i Ali eyitdi: Ey kâfir! Sen saneme taparsıñ, ben **Samed**'e taparım. Ey ma'rus! Sanem*

*bir putdur ki anı adam düzer. **Samed** oldur ki yeri göği ve içinde her ne var ise ol yaratdı*" (Bülbül, 2008: 544) diye cevap verir.

1.7. Cebbar

Allah'ın sıfatı olarak Cebbâr; asi ve azgınları kahredici, dilediğini dilediği gibi yaptırmaya kudreti olan mutlak iradesiyle yarattıklarını yöneten ve her güçlüğü kolaylaştıran anlamına gelmektedir (Karagöz, 2010: 166). Kur'ân'da ise: "*Allah O'dur ki, O'ndan başka ilah yoktur. Mülkün sahibi ve hükümranı O' dur. Her türlü ayıp ve noksanlıklardan uzaktır. Müheymin'dir, (her zaman gözetip koruyan) Azizdir, (Kudreti daima üstün gelen) Cebbardır*" (Haşr, 59/23) buyrulmaktadır.

Allah'a inanmak ve dünyanın geçici olduğunu bilmek genel anlamda tasavvufî dönemden itibaren gerek Türk düşünce sistemi içinde gerekse de halk anlatılarında, teorik ve pratik anlamda değeri olan önemli hususların başında gelmektedir. Bu bağlamda destanlarda, Allah'ın en güzel isimleri dile getirilmekte, her ismin kendine özgü olan anlamlarından yararlanarak O'ndan yardım istenilmektedir. Örneğin "Dede Korkut" destanının "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu"nun soylama kısmında: "*Dāyim tūran **Cebbar** Tañrı/Bāki qalan **Settar** Tañrı*" (Ergin, 2021: 180) şeklinde hem "Cebbar" hem de "Settar" ismini kullanan Deli Dumrul, Allah'tan Azrail'in yerine canını almasını istemektedir.

Türkmen destanlarından bir olan "Ali Bey" destanında, Yusuf ile Bozoğlan'ın savaş için gönderdikleri askerlerin arkasından Allah'ın "*Gafur*" ismi ile dua ettiklerini söylemiştik. Destanın 2. dörtlüğünde: "*Her şeyi var edip yaratan **Cebbar**/Her şey bir, denk değil onun her yer/Sana destek versin Haydar-ı Kerrar/Git yavrūm bir Allah'a ismarladım*" (Şahin, 2009: 585) diye duanın devam ettiği görülmüştür. Böylelikle anlatıda, Allah'ın "Gafur" ismi ile yardım istenirken "Cebbar" ismi ile her şeyin O'nun elinde olduğuna vurgu yapılmıştır.

"Dede Korkut" destanın 13. boyu olan "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy" da ise "Cebbar" isminin sözlük karşılığı; mutlak iradesiyle yarattıklarını yöneten ve her güçlüğü kolaylaştıran anlamına yer verilmiş ve karşılaştığı her türlü güçlükte, Allah'ı anan Salur Kazan'ın bir bir engelleri aştığına vurgu yapılmıştır:

*"...altmış min geldi deyende Allah'ı andum.../ yüz min yağı geldi deyende, yüz çevirüb kayıtmadum, ahar sudañ ābdest kıldum alinumı yere koyub kıldum namāz; Muhammedi yaradañ bir **Cebbāra** bēl baqladum*" (Ekici, 2019: 127).

Kırgızların "Kız Jibek" destanında Yaradan Cebbar'ın mutlak iradesini her durumda yürütebilen yani dilediğini dilediği gibi yaptırabilen manasının tam karşılığı çıkmaktadır. Destanda Sansızbay, Kazaklar ile Kalmukların düzenlediği bir düğüne denk gelir. Düğün içinde dolaşırken büyük bir otağdan ağıt duyar ve gelen sese kulak verdiğinde bu ağıtın Jibek'e ait olduğunu anlar:

"Hangi Günahımdan Allah'ım,
Yakalandım böyle oltaya?"

Yaradan iyem **ya Cebbar**,

Kulun değil miydim ben?

Gerçekten kaderime mi yazdın" (Gumarova ve Smirnova, 2012: 171).

Sonuç

Anlatıldıkları her dönemin, devrin veya çağın kültürel kodlarını taşıyan destanlar üzerinden milletlerin, millî değerlerini, sosyal, siyasal, dinî vb. hayatlarını yönelik çıkarımlar yapmak pek tabidir. Çünkü destanların değeri, diğer anlatı türlerine oranla uzunlukları ve zengin içerikleriyle anlatıldıkları toplumların doğrudan kültürel hafızasından gelmektedir. Dolayısıyla destanlar anlatıldıkları/icra edildikleri ortamda toplum ile özel bir ilişki içerisindedirler. Destanların toplum ile kurdukları bu özel ilişki ise halkın destan kahramanlarına yükledikleri çeşitli görev ve sorumluluklara bağlıdır ki bu da destanları anlayabilmek için anlatıldığı her dönemin toplumunun bakış açısıyla okunması gerektiğini gösterir.

Çalışmamızın hacmi, bütün bulgularımızı derinlemesine incelemeye ve örnekleriyle delillendirmeye imkân vermediği için detaylandırmayı aynı konuda diğer anlatı türlerini de (efsane, hikâye, masal ve fıkra) çalışmaya dahil ederek ve Türklerin İslam dinini tam anlamıyla benimsemeden önceki dinî yaşantılarını da dikkate alarak hâli hazırda devam eden tez çalışmamıza bırakarak burada, Türk destanları üzerinden elde edilen verilerin delillerini vermekle yetindik.

Sayfa | 101

Allah'ın isim ve sıfatlarına yönelik devam etmekte olan tez çalışmamızdan çıkan ve burada destan örnekleri üzerinden verilen sonuçları şöyle sıralamak mümkündür:

Türklerin İslam dinini tam olarak kabulünden önce de Yaratan, yöneten, düzen veren, yarattığı insanın kaderine yön veren bir varlığa ve O'nun tek oluşuna inandıkları söylenebilir. Bu da bize, Türklerin İslamiyet'i benimsemelerinin ardından Allah adı yerine Tanrı adını zikretmelerinde hiçbir sorun görmediklerini göstermektedir. Bu ifademize en güzel kanıt, Türklerin İslamiyet'i kabul ettiği ilk yılların ve aynı zamanda Türk-İslam edebiyatının ilk ürünü olan "Kutadgu Bilig"dir. Eser içeriğine şöyle bir bakıldığında; Allah isminin yerine "Tanrı", "Bayat" gibi isimlerin tercih edildiği ve bu isimlerin vurguladıkları tek Tanrı inancını görmekteyiz. Tanrı, Türkler için Kadim (Bayat), Baki (Mengül), Vahit (Bir), Hayy (Diri), Halik (Törütgen) yaratıklarına hitap eden vacibu'l-vücut bir varlık idi ve Türkler tek olanın (Tanrı'nın) ne demek olduğunu biliyorlardı.

Destan örneklerimizde Allah'ın isim ve sıfatlarıyla O'nun varlığı, kudreti, azameti, insana yakınlığı, uzaklığı, bağışlayıcılığı, hüküm ve mutlak güç sahibi oluşuna vurgu yapılmış O'ndan bu isimler aracılığıyla yardım talep edilerek O'na ulaşılmaya çalışılmıştır. Tüm bunların yanında verilen örneklerin tamamında, Allah'ın bir oluşuna özellikle dikkat çekildiği görülmektedir. Öyle ki bir olan Tanrı'ya iman etmeyen babasını tahtından eden Oğuz Kağan, iman etmedikçe de hiçbir kadınla evlilik bağı kurmamıştır.

Allah'ın Kur'ânî isimleri, insana gerçekliğin mahiyetini düşünmede (Tevhid) sonsuz bir kaynak sağlamaktadır. İnsan doğası gereği herhangi bir şeyden korktuğunda, ondan uzaklaşma eğilimi gösterir ancak Allah'tan korktuğunda O'ndan kaçmaz O'na sığınır ve O'na doğru koşar. Aynı şekilde Allah'ı sevdiğinde de yine O'na doğru koşar. Dolayısıyla Tevhid'in söylemek istediği budur: O'ndan kork, O'na sığın ve varlığının tek olduğuna iman et. Bu durum örneklerini verdiğimiz destan türünün dışında efsane, hikâye, masal ve fıkra türlerinde de aynıdır. Buradan da çıkan sonuç: Türklerin sözlü geleneklerinde ürettikleri ve daha sonraları yazıya geçirdikleri anlatı türlerinde görülen bu isim ve sıfatların (rahmet, sevgi, gücü yeten, örten-gizleyen vb.) tek olan Allah'ı nitelemekte olduğu ve tek olandan başla her şeyin O'nun etrafında toplandığıdır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, F. (2020). İslam Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9(2), 1581-1609.
- Akmataliyev, A. vd. (2007). *Kırgız Destanları-6/Manas Destanı*. (Çev.). Fikret Türkmen-Şurubu Uraimova. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, H. (2018). İslam Öncesi Türklerde Tanrı Anlayışı. *International Journal of Social Sciences and Education Research Dergisi* 4/2, 275-288.
- Aydın, M., & Ar, M. (2016). İbrahimi Geleneklerde Tevhid ve Vahdet. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41, 5-18.
- Bülbül, E. (2008). *Hazret-i Ali Cenkleri Üzerine Bir Tetkik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Çağbayır, Y. (2021). *Egemenlik ve Mutluluk Bilgisi Kutadgu Bilig*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Demir, N. (2020). *Danışmendnâme*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Demir, N., & Erdem, M. D. (2006). *Battal-name*. Ankara: Hece Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe Lugat*. Ankara: Aydın Kitapevi.
- Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir (1985). *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri X*. (Çev.). Bekir Karlıağa ve Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebü'l-Hayr-ı Rûmî. (1988). *Saltuk-nâme-II*. (Haz.). Şükrü Haluk Akalın. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ebü'l-Hayr-ı Rûmî. (1990). *Saltuk-nâme-III*. (Haz.). Şükrü Haluk Akalın. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ergin, Muharrem (2021). *Dede Korkut Kitabı 1-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gumarova, M., Smirnova, N. (2012). *Kız Jibek Destanı*. (Ed.). Askar Turganbayev. (Çev.). Metin Arıkan ve Dinara Düysebayeva. Ankara: Öncü Basımevi.
- Kaplan, M., Bali, M., & Akalın, M. (1973). *Köroğlu Destanı*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Karagöz, İ. (2010). *Esmâ-i Hüsnâ*. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları.
- Karasoy, Y. (1991). Destan Kavramı. *Millî Folklor* 10, 37-42.
- Köse, F. (2022). Baytarnâmelerde Büyü ve Tılsımlar. *BANÜSAD* 5(1), 50-70.
- Murata, S., & Chittick, W. (2012). *İslam'ın Vizyonu*. (Çev.). Turan Koç. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Namlı, A. (2019). Allah'ın İsim ve Sıfatlarının Sonsuzluğu Bağlamında Şefaât. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi* 5(2), 264-276.

- Ngolade, D. N. (1990). John Samuel Mbiti and the Study of African Traditional Religion. Nigeria: Nsukka University. Department of Religion, Faculty of the Social Sciences.
- Özler, M. (2012). Tevhid. *TDV İslam Ansiklopedisi C. 41*, 18-20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, Ali (2019). İslamî Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ. *İslamî İlimler Dergisi 14(2)*, 27-42.
- Öztürk, R. (2007). Allah'ın Birliği ve Tekliği (Vahdaniyeti ve Ehadiyeti) Bağlamında 'Samed' İsmi ve Anlam Alanı. *Ekev Akademi Dergisi 32*, 47-70.
- Sarıkaya, Berat (2015). İbn Teymiyye'nin Tevhid Anlayışı ve Pratik Tevhid Vurgusu. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4(7)*, 91-114.
- Şahin, H. İ. (2009). *Türkmenistan Sahası Destanlık Geleneği ve Türkmen Destanları*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Tanyu, H. (1980). *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tanyu, H. (1984). Totem, Totemizm ve Tabu Üzerine Yeni Araştırmalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 26*, 155-172.
- Taşdelen, H. Musa (2019). İlkel Topumlarda Tek Tanrı İnancı. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi 122(241)*, 407-422.
- Togan, A. Z. V. (1931). Türk Destanının Tasnifi. *Atsız Mecmua 1*, 2-3.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Topaloğlu, B. (1989). Allah. *TDV İslam Ansiklopedisi C. 2*. s. 471-498. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Topaloğlu, B. (1996). Gafur. *TDV İslam Ansiklopedisi C. 13*. s. 286-287. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yeşildal, Ü. Y. (2015). *Er Töştük Destanı (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- <https://www.kuranmeali.com>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET: Dinler, her ne kadar birbirinden farklı görünseler de temelde onların birleştikleri ortak bir nokta vardır. O da insanın bağ kuracağı varlık ya da varlıklara "inanma" isteğinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla insanın herhangi bir yaratıcı güce inanma isteği sonradan öğrenilmiş bir hadise değil fitratında mevcut olan bir kavramdır. Bilindiği gibi Türkler, İslam dinini tam olarak benimsemeden evvel buldukları coğrafyalara bağlı olarak çeşitli dinlerin etkisi altında kalmışlardır. Bu etki onların dinî inanışları, evrene dair düşünceleri ve sözlü kültür ürünleri üzerinde dönem dönem birtakım izler dahi bırakmıştır. Ancak etkisi altında kaldıkları hatta benimsedikleri dinlerde bile tek bir yaratıcıyı yani Tanrı'yı merkeze almışlardır. Genel bir ifade ile İslamiyet'e geçişlerinde de (IX. yy.) bu tek Tanrı inancının en temel etken olduğu söylenebilir. Tek Tanrı'nın birliğine olan vurgu ise İslam dininin özünü oluşturmaktadır. Bu itibarla her şeyden önce Kur'ân-ı Kerim' de yer alan Allah'ın isim ve sıfatları, yarattıklarına O'nun varlığından ve tek oluşundan bahseder. Tüm isim ve sıfatlar O'nu niteler. Dolayısıyla tüm peygamberler, tevhit tebliğiyle/mesajıyla gelmişlerdir (Enbiyâ, 21/25). Bu nokta da Kur'ân bir mesajdır ve mesajda kitabın nihâî anlamı olan tevhit. Bunu Allah'ın isim ve sıfatlarından anlayabileceğimiz gibi sûrelerden de anlamak mümkündür. Örneğin Fatiha sûresinin başlangıç kısmı hamd ve senâ son kısmı ise dua ve niyazdır. Arada kalan âyetler, kulluğun yalnızca bir olan Allah'a yapılacağını ve her türlü yardımın yine bir olandan isteneceğini buyurmaktadır. İslam inancında dinin temel direği olarak kabul edilen namaz içerisinde günde kırk defa okunan bu sûre, Müslümanların günde beş vakit kıldıkları namazlarında tevhibi hatırlamalarına yöneliktir. Her ne kadar burada konuyu genişletecek fırsatımız olmasa da bu durum, sonuç kısmında ifade ettiğimiz anlatı türleri içinde geçerlidir. Allah'ın isim ve sıfatlarının tevhibi belirttiğini yine daha önce dile getirmiştik. Bir kısmını destanlar üzerinden örneklendirdiğimiz tevhit

inancı, çalışmada da görüleceği üzere çoğunlukla dua yoluyla vurgulanmaktadır. Bir ibadet çeşidi olan ve kulu Allah'a yönlendiren ona yaratıcısını hatırlatan dua, destan kahramanlarımızın zor durumda kaldıklarında başvurdukları ve genellikle olumlu yönde karşılık buldukları bir yöntemdir. Destan kahramanlarımızın etmiş oldukları duaların içeriğini ise Allah'ın isim ve sıfatları oluşturmaktadır. Her isim ve sıfatın kendine özgü anlamlarından yararlanan destan kahramanları, bu sayede bir olan Allah'tan yardım istemektedirler. Örneğin Allah'ın Kadir ismi ile tükenmez kudret sahibi oluşuna, Gafur ismi ile bağışlayan oluşuna, Kerim ile cömert ve nimet veren olduğuna, Settar ismi ile O'nun gizleyen olduğuna, Samed ismi ile adil oluşuna, her şeyin kendisine muhtaç olduğuna ve Cebbar ismi ile de Allah'ın dilediğini dilediği gibi yaptırma gücü yeten olduğuna vurgu yapılmaktadır. Gerek Kur'ân'da yer alan Allah'ın isim ve sıfatları gerekse de destanlarımızda kahramanlarımızın Allah'ın isim ve sıfatlarını kullanarak yardım istemeleri, bir tevhit göstergesidir. Çünkü insan muhtaç olarak yaratılmıştır. Dolayısıyla anlamlandırıp açıklayamadığı ve kendisini aşan durumlarda, kendisinden daha güçlü bir varlığın güvencesine muhtaçtır. Tevhit insanın bu muhtaçlığına cevap vermektedir. Her ne kadar zamanla tevhit dininin bozulmasıyla "Hiç şüphesiz Allah katında tek ve gerçek din İslam'dır." (Âli İmrân, 3/19) çeşitli ve birden fazla yaratıcıların bulunduğu dinler çıksa da Türklerin bu dinler karşısındaki tek Tanrı'ya olan bağlılığı dikkate şayandır. Onların din ve düşünce hayatları, tek Tanrı tasavvuru etrafında şekillenmiştir desek zannediyoruz yanlış bir ifade kullanmış olmayız. En azından bizim bu konu hakkındaki destan ve diğer anlatı türlerinden gördüğümüz/tespit ettiğimiz örnekler, bizi bu düşünceye götürmektedir. Tanrı'nın yanında tasavvur ettikleri diğer kutsal güçler ise (Umay, dağ, orman, mağara, su vb.) tek Tanrı inancının önüne geçmemekte aksine onun gücünü göstermektedir. Bu çıkarımı da yine çalışmanın hacmi gereği burada zikredemediğimiz anlatı türlerinden ve çıkarımı tek başına mümkün kılan destanlardan tespit etmek mümkündür. Konu başlığı gereği, Türk destanlarında Allah'ın isim ve sıfatları üzerinden Türklerin tevhit anlayışını aradık ancak değeri yadsınamaz derecede önemli olan, hakkında epeyce bilimsel çalışmanın yapıldığı ve geçiş dönemi eserlerinden biri olan Dede Korkut Destanı'nda örneğin İslâmî unsurların yanında eski Türk düşünce sistemine ait unsurların da bulunması, Türklerin eski ile yeni arasında bir sentez, bir bağ kurduklarını ve bunu uyum içerisinde yaşattıklarını gösterir. Dikkat edilecek olursa eski Türk düşüncesine dair hiçbir unsurun (su kültü, ağaç kültü, adak adama, sihirli yüzük veya Deli Dumrul'un Azrail ile olan mücadelesi gibi) tek Tanrı anlayışının önüne geçmediği görülür. Dolayısıyla destanda yer alan kahramanların, başları sıkıştıklarında Allah'tan yardım istemesi ve bunu, O'nun isim ve sıfatlarını da kullanarak yapmaları kadar daha doğal bir şey olamaz.

EXTENDED ABSTRACT: Although religions may seem different from each other, there is a common point in which they are united. This is the desire to connect to a being or beings that he will connect between himself and the world he lives in, brought about by the need to believe. Dec. Therefore, a person's desire to believe in any creative force is not a later learned incident, but a concept that exists in his nature. As is known, the Turks have been under the influence of various religions depending on the geographies they are located in before they fully adopted the Islamic religion. This influence has even left some traces on their religious beliefs, thoughts about the universe and oral culture products from time to time. However, even in the religions they have been influenced by and even adopted, they have focused on a single creator, God. In general, in their conversion to Islam (IX. century.) it can be said that this belief in one God is the most basic factor. The emphasis on the unity of the One God is to form the essence of the Islamic religion. In this respect, first of all, the names and attributes of Allah contained in the Noble Qur'an speak about His existence and His oneness. All nouns and adjectives qualify Him. Therefore, all the prophets came with the message of Tawhid (Anbiya, 21/25). At this point, the Qur'an is a message, and in the message, the ultimate meaning of the book shows oneness. Just as we can understand this from Allah's names and attributes, it is also possible to understand it from the Suras. For example, the beginning part of Surah al-Fatiha is praise, and the last part is prayer and supplication. The verses that remain in between say that worship will be performed only to Allah, who is the one, and that all kinds of help will be asked from the one again. Dec. This surah, which is read

forty times a day during prayer, which is considered the main pillar of its religion in the Islamic faith, is intended for Muslims to remember Monotheism in their prayers, which they perform five times a day. Although we do not have the opportunity to expand on the topic here, this applies to the types of narratives that we have expressed in the conclusion section. We have mentioned before that Allah's names and attributes indicate Monotheism. The belief in oneness, some of which we have exemplified through epics, is mostly emphasized through prayer, as can be seen in the study. Prayer, which is a kind of worship and directs the servant to Allah, reminding him of his creator, is a method that our epic heroes resort to when they are in a difficult situation and usually find a positive response. The content of the prayers of our epic heroes consists of the names and attributes of Allah. The heroes of the epic, who use the unique meanings of each name and adjective, thus ask for help from Allah, who is one. For example, it is emphasized that Allah has inexhaustible power with the name Kadir, that he is forgiving with the name Gafur, that He is generous and blessing-giving with Karim, that He is concealing with the name Settar, that He is fair with the name Samed, that everything needs him and that Allah is able to do as He wills with the name Jabbar. We believe that both the names and attributes of Allah contained in the Qur'an and the fact that our heroes ask for help using the names and attributes of Allah in our epics are an indication of monotheism. Because man was created in need. Therefore, in situations that he cannot understand and explain and that exceed himself, he needs the assurance of a stronger being than himself. Tawhid responds to this need of man. Although with the deterioration of the religion of Tawhid over time, "There is no doubt that the only and true religion in the sight of Allah is Islam." (Ali Imran, 3/19) Although there are religions with various and multiple creators, the devotion of the Turks to the one God in front of these religions is remarkable. If we say that their religious and intellectual lives are shaped around the concept of one God, we think we are not using a wrong expression. At least the examples we have seen/detected from the epic and other narrative types about this subject lead us to this idea. Other holy powers that they envision next to God are (Umay, mountain, forest, cave, water, etc.) he does not stand in the way of the belief in one God, but rather shows his power. It is also possible to determine this inference from the narrative types that we cannot mention here due to the volume of the study and from the epics that make the inference possible alone. By title, by Allah's names and attributes in Turkish epics over we searched for the understanding of the unity of the Turks, but the value is undeniable and quite a few about as a scientific study is carried out in the epic of Dede Korkut, which is one of the monuments of the transition period, for example, the Islamic elements of old Turkish elements in addition to the presence of a system of thought, a synthesis between the old and the new Turks, have formed a bond, and this shows through what you've put in harmony. It should be noted that no element of ancient Turkish thought (water cult, tree cult, votive adama, magic ring or Deli Dumrul's struggle with Azrael, for example) does not preclude the understanding of one God. Therefore, there can be nothing more natural than for the heroes in the epic to ask Allah for help when they are stuck in their heads and to do so using His names and adjectives.